



April-meistakingen 1943 Wieringermeer en omstreken ¹

Voordracht, uitgesproken door Hans Morssinkhof op zondag 28 april in het kader van het project Ken het verleden, koester de herinnering. ²

Het is bijzonder hier vanmiddag het woord te mogen voeren. Morgen, 29 april 2024, is het exact 81 jaar geleden dat in Hengelo de April-meistakingen begonnen. En woensdag, 1 mei, is het eveneens exact 81 jaar geleden dat een menigte stakers zich verzamelde voor het raadhuis in Wieringerwerf. Hun verhaal maakt deel uit van het grotere verhaal van de April-meistakingen in grote delen van Nederland. Daarover wil ik u graag meer vertellen.

Even voorstellen

Vóór ik verder ga, stel ik me even aan u voor. Mijn naam is Hans Morssinkhof. Ik ben historicus, journalist en tekstschrijver, en bestuurslid van de Stichting Landelijke Herdenking April-meistakingen 1943. ³

Vanuit die positie heb ik vorig jaar meegewerkt aan de driedelige documentairereeks *Staken op leven en dood*, over diezelfde April-meistakingen. Ik hoop natuurlijk dat u de afleveringen hebt gezien. Mocht dat niet het geval zijn: u

¹ Met dank aan Anita Blijdorp voor de aangeleverde archiefstukken en het meedenken. De teksten in donkerblauw zijn door haar na de lezing toegevoegd. Dit zijn lokale details die in deze schriftelijke versie wel passen maar tijdens de voordracht, omwille van tijd en overzicht weggelaten zijn.

² Niets uit deze uitgave mag openbaar worden gemaakt door middel van druk, fotokopie, internet of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteurs.

³ <https://aprilmeistakingen.com/>.

vindt ze terug op NPO Start.⁴ Ongeveer gelijktijdig verscheen het gelijknamige boek, *Staken op leven en dood*, van Erik Dijkstra, enkele andere auteurs en mij.⁵ Dat onderstreept hoe belangrijk wij met zijn allen die stakingen vinden. Daar kom ik zo dadelijk over te spreken.

Want eerst nog iets anders. Toen ik hier naartoe reed, realiseerde ik me hoe weinig ik weet van de Wieringermeer. Toch is er wellicht iets dat u en mij op een bijzondere wijze verbindt. Mijn wieg stond ver van hier, in Hengelo in Twente, maar mijn moeder groeide op in Hoorn. Aan haar moest ik onderweg denken. Ze vertelde veel en vaak over de oorlog. En dat kon ze. Pas nog zei me een goede vriend: 'Ik genoot zo van de verhalen van je moeder.' Ooit vertelde ze me dat ze in Hoorn het opblazen van de dijk van de Wieringermeer op 17 april 1945 kon horen.

Daarvan weet u uiteraard veel meer dan ik. Maar nu vraag ik me af of het kan. Was de explosie, die inderdaad niet gering zal zijn geweest, werkelijk in Hoorn te horen? Het antwoord blijft hangen, ik kan het mijn moeder niet meer vragen.

Maar hoe dan ook, tijdens de voorbereiding van deze voordracht realiseerde ik me weinig te weten van de geschiedenis van de Wieringermeer. En zeker wist ik niet hoe de dagen van de April-meistakingen hier zijn verlopen. Dat heeft een reden. Ik kom daar nog op terug, maar het is goed om nu eerst even stil te staan bij die stakingen. Waar hebben we het over?

Donderdag 29 april 1943

Hier gaan we terug naar donderdag 29 april 1943. Een gewone werkdag voor een groot deel van de Nederlandse bevolking. Arbeiders gaan naar de fabrieken, boeren en hun arbeiders bewerken het land en verzorgen het vee, ambtenaren schuiven achter hun bureaus, winkeliers openen hun deuren. Een dag als alle andere. In een land dat al drie jaar bezet is door troepen uit nazi-Duitsland.

In dat land gist het al langer. De bezetter heeft vrij snel na de capitulatie op 15 mei 1940 geruststellende woorden gesproken. Hij wil geen indringer zijn en de Nederlandse wetten en gebruiken respecteren. Maar die mooie woorden verbleken al snel. De bezetter zet al vroeg de Joden apart. Weinig later voert hij ze weg. Hij schakelt Nederlandse bedrijven in voor zijn oorlogsproductie en voert een belangrijk deel van de landbouwopbrengsten en de melk van veeteeltbedrijven weg naar zijn eigen land.

En mettertijd laat hij steeds vaker merken met de Nederlandse wetten en gebruiken niets op te hebben. Hij dwingt mensen om te gaan werken in de oorlogsindustrie in eigen land. Zonder begrip rekent hij af met mensen die zich niet

⁴ <https://npo.nl/start/serie/staken-op-leven-en-dood>. Geraadpleegd 27.04.2024.

⁵ E. Dijkstra en H. Morssinkhof, *Staken op leven en dood. De vergeten April-meistakingen van 1943* (Amsterdam 2023).

willen voegen naar wat hij wil. In de kranten, die nog enkel mogen publiceren wat hem goeddunkt, verschijnen berichten over doodvonnissen. Ze roepen weerzin op.

In Nederland bestaat de doodstraf sinds 1870 al niet meer. En hoe kan de bezetter nu mensen doden die in verzet komen tegen maatregelen die indruisen tegen wat de Nederlandse samenleving al generaties gewend is?

Niet langer onoverwinnelijk

In 1943 wordt die vraag klemmender. Op dat moment heeft de bezetter nog grote delen van Europa stevig in de greep. Van Noorwegen tot aan de Middellandse zee, en van de Noordzee tot aan diep in de Sovjet-Unie. In Noord-Afrika schieten zijn legers bondgenoot Italië te hulp, waar ze de Engelse legers de eerste tijd geregeld klopp geven.

Toch komt er een kentering. Het eerst in Noord-Afrika, vervolgens in de Sovjet-Unie, waar de strijd tussen Adolf Hitler en Jozef Stalin uitgroeit tot een prestigestrijd om Stalingrad. Maandenlang duurt het gevecht, geen van de partijen wil van wijken weten. Uiteindelijk, in februari 1943, geeft nazi-Duitsland zich gewonnen, tegen de nadrukkelijke wens van Hitler. De overmacht van de Sovjets is te groot, de Duitsers leiden enorme verliezen. En overal, ook in Nederland, groeit het besef: de Duitse legers zijn niet onoverwinnelijk.



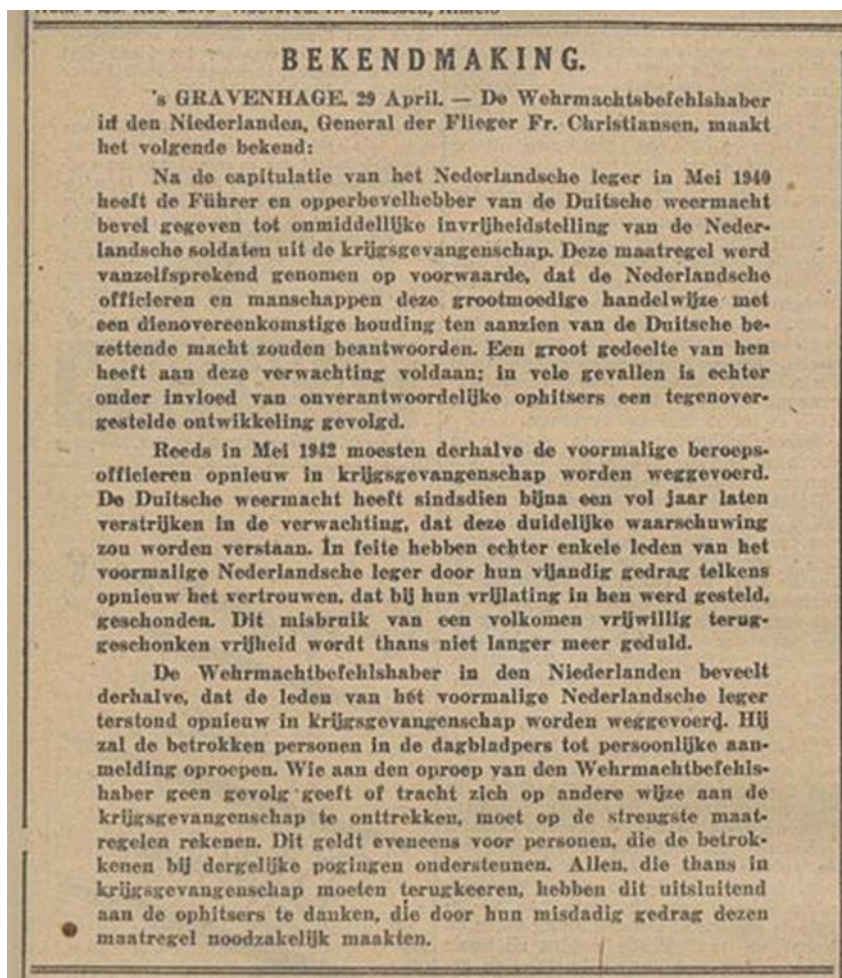
Stalingrad, het huidige Volgograd, ligt voorbij Oekraïne.

Bekendmaking

En dan is het donderdag 29 april 1943. Rond het middaguur ratelen de telexen van de dagbladen. Regel voor regel verschijnt er een bekendmaking van de Duitse generaal Christiansen, de opperbevelhebber van de in Nederland gelegeerde troepen, op het papier.

Hij komt met groot nieuws: alle manschappen van het Nederlandse mobilisatieleger, dat in mei 1940 heeft geprobeerd de Duitse legers tegen te

houden, moeten zich melden voor krijgsgevangenschap in Duitsland. En wel terstond: niet over een maand of een week, maar meteen. Wie dat weigert 'moet op de strengste maatregelen rekenen.'



Bron: <https://www.oorlogsbronnen.nl>. Zoekterm Friedrich Christiansen.

Wat Christiansen er niet bij vertelt: Duitsland heeft na de verliezen bij Stalingrad dringend behoefte aan verse soldaten. Daarom is het genoodzaakt de mannen die de oorlogsindustrie gaande houden achter de machines weg te halen en naar het front te sturen. De lege plekken in de bedrijven wil het opvullen met arbeiders uit de bezette gebieden. Waaronder de Nederlandse oud-militairen.

In Hengelo schrijven medewerkers van drukkerij Smit, uitgever van de plaatselijke krant, de essentie van dit heftige bericht op stukken karton, die ze voor de vensters plaatsen. En al snel is het hier een drukte van belang.

De mensen zijn woedend. Nu gaat de bezetter te ver! Bijna iedereen kent wel een of meer mannen die het aangaat. Het kan je vader zijn, je broer of je neef, je overbuurman of je collega. En die moet nu in krijgsgevangenschap naar Duitsland?

Machinefabriek Stork in Hengelo

Arbeiders van de machinefabriek Stork in Hengelo komen, terug van hun middagpauze, langs het plein met die verontwaardigde menigte. Een paar minuten later geven ze in de fabriek door wat ze zojuist hebben gezien. En dan zetten ze de machines stil, ze lopen de werkplaatsen en kantoren uit en gaan naar huis. 3000 medewerkers lopen weg. Ze doen niet meer mee, ze staken. Die Duitsers bekijken het maar.

Femy Effting, telefoniste bij Stork, geeft de boodschap door aan iedereen die ze maar aan de telefoon krijgt: 'Stork staakt! Doe u ook mee?' Haar voorbeeld wordt door telefonistes van andere bedrijven overgenomen. Zo zijn vrouwen van onschatbaar grote betekenis voor de verspreiding van het stakingsnieuws. Terwijl de bezetter nog nauwelijks beseft wat er gebeurt, reist de stakingsoproep via de telefoonlijnen door het hele land.

Hengelo ligt vrijwel meteen plat. Die avond weigeren in Limburg de mijnwerkers in de diepte af te dalen. De volgende dag, vrijdag 30 april, is er in grote delen van het land sprake van een bijna algemene staking. Fabrieken liggen stil, kantoren van overheidsdiensten blijven leeg, winkeliers houden de deuren gesloten, boeren weigeren de melk van hun koeien aan de zuivelfabrieken te leveren.



Wieringerwaard, coöperatieve zuivelfabriek De Volharding. Op 1 mei leverden 22 van de 190 melkveehouders géén melk aan de fabriek. De meerderheid dus wel. Bron: NIOD, Tg.255 April-meistaking 1943. Enquêtes gehouden in 1946, onderzoek dr. P.J. Bouman.

Rauter eist doden

De bezetter is verbijsterd. Dit heeft hij niet zien aankomen. En hij weet er maar één antwoord op: geweld. In 1941 heeft hij de Februaristaking in Amsterdam en enkele andere gemeenten, bloedig neergeslagen. Door de vrouwen en mannen die in verzet komen tegen de wegvoering van Joodse medeburgers met brutaal optreden angst aan te jagen, weet hij daar orde en rust snel te herstellen.

En nu, ruim twee jaar later, kent hij geen ander middel. Ook omdat hem de schrik om het hart slaat. Een grote en misschien wel langdurige staking kan hij niet gebruiken. Veel Nederlandse bedrijven zijn ingeschakeld bij de oorlogsproductie, die moeten vooral blijven draaien. En de steenkolen uit de Nederlandse mijnen zijn daarbij hard nodig. De vrees gaat nog verder: stel dat de stakingen overslaan naar België en Frankrijk, dan is de ellende helemaal niet meer te overzien. Hier moet dus korte metten worden gemaakt.



Hanns Albin Rauter, de hoogste SS- en politiechef in Nederland, is de aangewezen man. Naoorlogs beeld: ANP. <https://nos.nl/artikel/2256149-ss-er-rauter-wilde-zijn-terreur-in-nederland-wel-sauber-houden>

Hij heeft de Februaristaking van 1941 neergeslagen en is vastbesloten om ook nu snel een einde te maken aan de opstandigheid. Na de oorlog zal hij verklaren in deze stakingsdagen zijn kantoor niet te hebben verlaten. Zó diep zit de schrik erin.

En zó fors is het geweld. Op 30 april wordt het *Polizeistandrecht* afgekondigd voor de provincies Overijssel, Gelderland, Limburg en Noord-Holland. De dag daarna, zaterdag 1 mei, voor alle andere provincies. Dat houdt onder meer in dat samenscholingen van meer dan vijf personen zijn verboden. Bij overtreding zal de bezetter meteen het vuur openen.

Over het politiestandrecht in 1943, raadpleeg <https://www.oorlogsbronnen.nl/>

Terdoodveroordelingen in Noord-Holland, onder andere stakers van de Verenigde Blikfabrieken te Krommenie.

Bekanntmachung

Der Höhere SS- und Polizeiführer Nordwest gibt folgendes bekannt:

Das im Sicherungsbereich Nordholland in Amsterdam tagende Polizeistandgericht hat auf Grund des Erlasses und der besonderen Anordnung des Reichskommissars über die Verhängung des Polizeistandrechtes in der Provinz Nordholland vom 30.4.1943 nachstehende Todesurteile gefällt, die nach Bestätigung durch den Gerichtsherrn vollstreckt worden sind. Es wurden verurteilt: die niederländischen Staatsangehörigen

- 1) Johan van Lemmeren,
geboren am 15. 11. 1902, Amsterdam,
- 2) Gerard Wierama,
geboren am 12. 2. 1905, Amsterdam,
- 3) Theodorus Rijkhoff,
geboren am 11. 6. 1914, Assendelft,
- 4) Hendrik Blank,
geboren am 4. 11. 1888, Krommenie,

wegen massgeblicher Streikbeteiligung in den „Verenigten Blechwarenfabriken“ in Krommenie;

- 5) Theodorus Hendrikse,
geboren am 5. 4. 1907, Beverwijk,
- 6) Nicolaas Nieuwkoop,
geboren am 10. 11. 1912, Velsen,
- 7) Jacob Wijker,
geboren am 2. 10. 1893, Egmond a.Z.

wegen massgeblicher Streikbeteiligung in den Hochofen- und Walzwerken in Velsen-Umuiden;

- 8) Pieter Houtkooper,
geboren am 30. 1. 1898, Oudorp,
- 9) Hendrik Strating,
geboren am 11. 2. 1905, Haarlem

wegen massgeblicher Streikbeteiligung in der Papierfabrik van Gelder und Sohn in Velsen-Umuiden;

- 10) Herman Pieter de Noo,
geboren am 18. 3. 1887, Utrecht,
Bahnhofsvorsteher in Velsen-Umuiden,

wegen öffentlicher Sympathiebekundung zum Streik.

Eine Reihe wegen Streikbeteiligung Mitangeklagter wurde freigesprochen, weil sie glaubhaft nachgewiesen haben, dass sie sich wiederholt ernstlich um die Wiederaufnahme der Arbeit bemüht haben.

Weitere Fälle, die in dem standgerichtlichen Verfahren nicht zweifelsfrei geklärt werden konnten, wurden der Sicherheitspolizei zur Klärstellung übergeben.

Das Standgericht tagt weiter.

Den Haag, den 2. Mai 1943.

Bekendmaking

De Höhere SS- und Polizeiführer Nordwest maakt het volgende bekend:

Het in het beveiligingsgebied Noord Holland in Amsterdam dagende Politiestandgerecht heeft op grond van het decreet en de bijzondere beschikking van den Rijkscommissaris over het instellen van het Politiestandrecht in de provincie Noord Holland van 30.4.1943 de navolgende doodvonnissen geveld en na bevestiging door de hoogste rechtelijke macht ten uitvoer gelegd. Veroordeeld werden de Nederlanders

- 1) Johan van Lemmeren,
geboren op 15. 11. 1902 te Amsterdam,
- 2) Gerard Wierama,
geboren op 12. 2. 1905 te Amsterdam,
- 3) Theodorus Rijkhoff,
geboren op 11. 6. 1914 te Assendelft,
- 4) Hendrik Blank,
geboren op 4. 11. 1888 te Krommenie,

wegens vergaande deelname aan de staking in de „Verenigde Blikfabrieken“ in Krommenie;

- 5) Theodorus Hendrikse,
geboren op 5. 4. 1907 te Beverwijk,
- 6) Nicolaas Nieuwkoop,
geboren op 10. 11. 1912 te Velsen,
- 7) Jacob Wijker,
geboren op 2. 10. 1893 te Egmond a. Zee,

wegens vergaande deelname aan de staking in de hoogovens en walsfabrieken te Velsen-Umuiden;

- 8) Pieter Houtkooper,
geboren op 30. 1. 1898 te Oudorp,
- 9) Hendrik Strating,
geboren op 11. 2. 1905 te Haarlem,

wegens vergaande deelname aan de staking in de papierfabriek Van Gelder & Zonen te Velsen-Umuiden;

- 10) Herman Pieter de Noo,
geboren op 18. 3. 1887 te Utrecht,
stationschef te Velsen-Umuiden;

wegens openlijke sympathiebetuiging met de staking.

Een aantal andere beklaagden, die aan de staking hadden deelgenomen, werden vrijgesproken, omdat zij op steekhoudende wijze konden aantonen, dat zij herhaaldelijk ernstig gepoogd hebben de arbeid te hervatten.

Andere gevallen, die tijdens de procedure van het Standgerecht niet volkomen konden worden opgehelderd, werden ter afdoening aan de Sicherheitspolizei overgedragen.

De zitting van het Standgerecht duurt voort.

Den Haag, 2 Mei 1943.



Copyright Brabants Erfgoed, <https://www.brabantserfgoed.nl/page/7614/april-meistakingen-1943>

Voor stakers, en voor personen die oproepen tot staken, worden speciale rechtbanken in het leven geroepen: de *Polizeistandgerichte*. Van enige rechtsgang is hier geen sprake, deze gelegenheidsrechtbanken moeten vooral in hoog tempo grote aantallen doodvonnissen produceren.

Want Rauter heeft doden nodig. Bloed moet er vloeien. Dat werkt volgens hem beter en vooral sneller dan uitvoerige en tijdrovende procedures. Berucht is de uitspraak die hij in deze tijd doet:

‘Es kommt nicht so sehr darauf an, daß der rechte mann niedergeschossen wird. (...) Es kommt viel mehr darauf an, daß im rechten Augenblick Tote fallen.’

Met andere woorden: het is niet van belang om de juiste man te treffen, het is veel belangrijker dat er op het juiste moment doden vallen.

Zaterdag 1 mei 1943

En dan is het zaterdag 1 mei 1943. Vóór het raadhuis van de gemeente Wieringermeer, verzamelen zich omstreeks 100 stakers. Een moedige daad, gelet op de maatregelen die de bezetter heeft afgekondigd, terwijl op diverse plaatsen in Nederland al doden zijn gevallen. Dat weten die mannen misschien niet, want de door de bezetter gedomineerde kranten en de radio zwijgen over de stakingen en de willekeurige wilde schietpartijen. Maar ze staan er.

Van één van die stakers, Cornelis Kaptein, melkslijter in Slootdorp, weten we hoe dat ongeveer is gegaan.⁶ Zijn zoon Theo (geboren in 1935) heeft verteld hoe in Slootdorp de noodslager D. Willig zijn vader aanspoort om mee te staken. En dat doet hij, hij stopt met de verkoop van melk. Zo moet het die dag op veel meer plaatsen gaan. Iemand hoort van de stakingen elders in Nederland, besluit mee te doen en spreekt anderen aan.

Zie ook het artikel op [NHNieuws](https://www.nhnieuws.nl/nieuws/335409/hoewieringermeer-staakte-tegen-de-nazis-en-melkverkoper-kees-werd-opgepakt), Hoe Wieringermeer staakte tegen de nazi's en melkverkoper Kees werd opgepakt. <https://www.nhnieuws.nl/nieuws/335409/hoewieringermeer-staakte-tegen-de-nazis-en-melkverkoper-kees-werd-opgepakt>

Aris Saal⁷

De plek waar ze samenkomen, het plein voor het raadhuis, is symbolisch. Daar is Aris Saal, sinds 1933 lid van de Nationaal-Socialistische Beweging, sinds medio 1942 waarnemend burgemeester. Net als zijn oudere broer Jan is Aris een overtuigd nationaalsocialist. Allebei hebben ze in de meidagen van 1940, als de Duitse legers Nederland binnenvallen, opgesloten gezeten. Aris wordt met andere NSB'ers bij Den Helder in een boot gezet, waarschijnlijk in de niet uitgesproken hoop dat Duits oorlogsgeweld de boot zal vernietigen. Dat gebeurt niet, hij komt kort daarna vrij, maar deze traumatische ervaring is waarschijnlijk van invloed op

⁶ Mededeling van Anita Blijdorp, 26.04.2024. Zie ook: <https://www.nhnieuws.nl/nieuws/335409/hoewieringermeer-staakte-tegen-de-nazis-en-melkverkoper-kees-werd-opgepakt>. Geraadpleegd 02.05.2024.

⁷ A. Blijdorp en J. de Roos, *Kolhorn 1940-1945. Bezetting, collaboratie en verzet in 19 portretten* (Wormer 2023), 30-54; J. de Roos, 'Aris Saal, een 'foute' burgemeester', in: *Kroniek Historisch Genootschap Wieringermeer* 19 (2021), 24-33.

zijn latere functioneren als burgemeester. Saal had naar eigen zeggen het beste voor met de boeren van de Wieringermeer en was fe; gekant tegen zwarthandel.

Broer Jan Saal werkt zich onder de Duitse bezetting op tot provinciaal bestuurder en boerenleider. Hij laat zich kennen als Jodenhater. Een deel van de door hem gepachte kavels ligt tegenover het Joodsch Werkdorp Nieuwesluis, waar Joodse vluchtelingen uit nazi-Duitsland zich voorbereiden op een bestaan als boer in Palestina. De NSB, die in de loop van de jaren '30 steeds antisemitischer wordt, richt zich vaak en fel tegen het Werkdorp. Jan Saal doet daaraan mee, voor hem is het een 'emigrantenkolonie' vol 'buitenlanders' en 'duister tuig', waaraan een einde gemaakt moet worden.

Dat vindt ook de bezetter, die het Werkdorp op 20 maart 1941 ontruimt. Jan is daarbij aanwezig, net als Willy Lages, de leider van de Duitse *Sicherheitsdienst* in Amsterdam. Een andere aanwezige is Klaus Barbie, die later bekend wordt als de 'slachter van Lyon' en verantwoordelijk wordt gehouden voor de dood van meer dan 4000 Franse verzetsstrijders en de deportatie van meer dan 7500 Franse Joden naar de vernietigingskampen.⁸

Als u onlangs de televisieserie *De Joodse Raad* heeft gezien, weet u dat Barbie ook betrokken is geweest bij de wegvoering van de bewoners van het Werkdorp, nadat ze eerst in Amsterdam zijn ondergebracht.

'Keer zijn auto om'

Terug nu naar die zaterdagmorgen. De mannen die in staking gaan, weten elkaar te vinden. Ze houden melkauto's aan, om te verhinderen dat de melk wordt geleverd aan de melkfabriek. En ze gaan naar het raadhuis, om het personeel daar tot staken op te roepen. Het telefoonkantoor ligt dan al stil.



Raadhuis te Wieringerwerf, vooroorlogse opname. Beeldbank Wieringermeer.

⁸ <https://historianet.nl/oorlog/tweede-wereldoorlog/klaus-barbie-de-meest-sadistische-nazibeul>.
Geraadpleegd 24.04.2024.

Als de stakers voor het raadhuis staan, is Saal niet aanwezig. Hij komt even later aangereden. Er dreigt dan een opstootje. ‘Keer zijn auto om’, roept iemand.⁹

Het tekent de sfeer: oprechte woede in de richting van de bezetter en zijn handlangers uit de NSB, en afkeer van Aris Saal. In februari heeft hij kapper Gerrit Zwart uit Middenmeer laten oppakken. Die zou volgens een klant met een ‘Hoera’ hebben gereageerd op het nieuws over de overwinning van de Sovjets bij Stalingrad. Saal is er persoonlijk bij betrokken, hij ondervraagt de kapper ook zelf. Gerrit Zwart verdwijnt vervolgens zeven maanden achter de tralies, onder meer in Kamp Vught. Daarna volgt alsnog zijn vrij spraak.

In hoeverre deze gebeurtenissen op deze zaterdagmorgen een rol spelen, blijft onbekend. Maar de sfeer is er een van afkeer en woede, die zich vermengt met overmoed. En kennelijk wordt Saal bang. Hij weet in het raadhuis te komen. Als hij vervolgens weer naar buiten komt, zwaait hij volgens ooggetuigen met een pistool. Zelf zal hij dat na de oorlog ontkennen, hij zegt dan het wapen in de zak te hebben gehouden.

‘Hij schreeuwde ons toe dat wij verdwijnen moesten en sloeg den bakker [Hendrik] Buwalda tegen de grond’, weet Pieter Kistemaker uit Den Oever later te melden.¹⁰ Voor de stakers is dat het signaal om weg te gaan.

Bakker Hendrik Buwalda (hij woonde aan de Nieuwe Sluis, Wieringerwaard): ‘Ik viel ook onder de militairen die in mei 1943 terug in krijgsgevangenschap gevoerd zouden worden. Ik besprak de maatregel met mijn personeel, onder meer met Bernard Holtrop. Wij besloten toen het werk direct neer te leggen. Wel brood bakken maar niet bezorgen.’

Andere namen, deelnemers aan de staking: Piet Kistemaker (hij had een melkhandel in Wieringerwerf), Romke van der Wal en Piet Kruit uit Wieringerwerf. Volgens bakkersknecht Holtrop waren de stakers veelal straatmakers, middenstanders en personeel van domeinkantoor en raadhuis.

Politieman Joh. Hendrikus Noot noemt tijdens zijn naoorlogse getuigenis ook de naam van Ir. Wentholt die hij in opdracht van Saal uit zijn huis moest halen.

Bron: Nationaal Archief. CABR-dossiers Aris Saal.

Arrestaties

Maar voor Aris Saal begint het dan pas. We weten dat hij die zaterdagmiddag aan Cornelis Kaptein vraagt waarom hij staakt. Diens antwoord valt verkeerd: ‘Omdat ik een 100% Nederlander ben en jij bent dat niet.’ Beledigender kan het voor Saal haast niet zijn geweest. Hoezeer *wij* daarover ook anders denken, en hoezeer *wij*

⁹ Blijdorp en De Roos, *Kolhorn 1940-1945. Bezetting, collaboratie en verzet in 19 portretten*, 34.

¹⁰ Ibidem.

het nationaal-socialisme ook verwerpen: als vele andere NSB'ers is Saal er van overtuigd op te komen voor het Nederlandse belang en dat van de Nederlandse boeren.

Zoals alle burgemeesters in Nederland krijgt hij de opdracht om een lijst samen te stellen met daarop de namen van de stakers in zijn gemeente. En daaraan geeft hij gehoor, ook weer als vele andere burgemeester, of ze nu lid zijn van de NSB of niet.

De volgende dag, zondag 2 mei, laat Saal de lijst inleveren bij de *Sicherheitsdienst*, de politieke politie van de SS. En die laat er geen gras over groeien: 's middags arriveert een overvalwagen, en Saal laat agenten stakers oppakken.¹¹ Een aantal van is dan al ondergedoken, na te zijn gewaarschuwd door veldwachter Haarsma.

Maar niet iedereen weet weg te komen. Er worden zeven of acht mannen opgepakt, waaronder bakkersknecht Bernard Holtrop, landbouwers Van Oevelen (Wierweg), H.G. Kistemaker (Oudelandeweg), een Iwema (niet bekend welke) en Harm Schuring (Groetweg).¹² Cornelis Kaptein krijgt in Slootdorp Nederlandse agenten en Duitse soldaten aan de deur. Aanvankelijk zijn ze beleefd, maar eenmaal buiten schoppen ze hem de overvalwagen in. Samen met andere arrestanten worden ze opgesloten in de gevangenis aan de Weteringschans in Amsterdam. Vrij snel daarna komen ze vrij.

Dat geldt niet voor Pieter Blaauboer, die op 2 mei aan de Waardpolderhoofdweg op zijn erf bezoek krijgt van een SD'ers die hem met een overvalwagen ophalen, samen met twee van zijn arbeiders. Zoon Gerrit Blaauboer, die middag niet thuis, ontspringt de dans. Hij duikt een tijdje onder in Friesland en Groningen. Blaauboer sr. wordt in de dodencel opgesloten. Hij slaagt erin om Cornelis Kaptein een afscheidsbrief aan zijn vrouw mee te geven. Van de executie komt vervolgens niets. Op 20 mei wordt hij overgebracht naar Kamp Vught, waar hij op 2 oktober wordt vrijgelaten.

In de Groetpolder was het C. Blaauboer die de landarbeiders opriep om zaterdagmiddag om half vier het werk neer te leggen. C. Blaauboer dook tijdelijk onder.

Bezetter reageert 'mild'

Het liegt er niet om. Arrestaties, de kennelijke terdoodveroordeling van Pieter Blaauboer. Toch, hoe vreemd dat misschien ook klinkt, valt op dat de bezetter hier betrekkelijk 'mild' reageert. 'Mild' overigens tussen aanhalingstekens, dat wel.

Eerder op zondag 2 mei heeft hij in Amsterdam tien mannen laten doodschieten, die worden verdacht van staken of aanzetten tot staken. Drie mannen van

¹¹ Blijdorp en De Roos, *Kolhorn 1940-1945*, 47.

¹² Volgens een naoorlogse verklaring van gemeentesecretaris Albertus N. Nap werden zij op dinsdag 4 mei weer vrijgelaten. Nationaal Archief, CABR-dossiers Aris Saal.

Hoogovens in IJmuiden, drie uit Velsen en vier arbeiders van Verblifa, de Verenigde Blikfabrieken, in Krommenie.

Acht andere stakers van Verblifa worden eveneens ter dood veroordeeld, maar hun straf wordt omgezet in ‘tuchthuisstraf.’ Dat betekent dat ze naar een concentratiekamp worden gestuurd, met een kleine kans op overleven. Van die acht overlijden er vier tijdens hun gevangenschap.¹³

En net als Aris Saal, is ook de NSB-burgemeester van Krommenie, Anton Gerrit Jongsma, actief betrokken bij het opstellen van een namenlijst van stakers.

Geslepen spel

Wat ik zojuist de ‘betrekkelijke mildheid’ van de bezetter noemde, is veel eerder onderdeel van zijn geslepen spel. Hanns Albin Rauter, ik noemde hem al, wil doden hebben. Genoeg om de stakingen neer te slaan, maar niet zoveel dat de opstandigheid verder wordt aangewakkerd. Daarom werpt Rauter zich in deze dagen op als een heerser over levenden en doden. Elk doodvonnis moet vóór bekrachtiging aan hem worden voorgelegd. Hij bepaalt vervolgens hoeveel doden er vallen.

Het heeft er alle schijn van dat er op die zondag 2 mei in Amsterdam en Noord-Holland niet nog meer doden hoeven vallen. Of, om het cynischer te zeggen: er zijn op dat moment doden genoeg. Ook al omdat er diezelfde zondag op meer plaatsen in het land slachtoffers vallen. Tijdens wilde schietpartijen, bijvoorbeeld. In het Friese dorp Opeinde komt die zondagochtend de 10-jarige Willem de Vries om het leven. Hij is het jongste slachtoffer. Als hij met zijn ouders de kerk uitkomt, rijdt er juist een Duitse patrouille voorbij die het vuur opent. Willem komt hierbij om, net als een andere kerkganger. In Limburg worden die dag zeven mannen gefusilleerd, in Drenthe twee.

En de volgende dag, maandag 3 mei, wordt in Waarland de 19-jarige Pieter Pater doodgeschoten. Geen staker, voor zover we weten. Die avond zijn de Duitsers op jacht. Een Nederlandse marechaussee krijgt op zondagavond 2 mei ruzie met enkele jongeren die zich na de avondklok op straat bevinden. Hij voelt zich geïntimideerd en meldt het. De volgende dag arriveren de Duitsers in het dorp. Ze komen in de schuur waar Pieter met anderen zit. Hij kliëft met een bijl veilingkistjes. Als hem wordt gevraagd waar de vermoedelijke aanstichter zich zou kunnen bevinden, speelt waarschijnlijk het taalprobleem op. Het draait uit op een ruzie. Pieter vlucht weg, de militair schiet. Pieter valt dood neer.

¹³ Dijkstra en Morssinkhof, *Staken*, 185-196.

Het is dan toch al een dramatische dag. Eerder zijn in Marum, op de grens van Groningen en Friesland, zestien mannen en een jongen doodgeschoten. Die jongen, Steven van der Wier, is dan 13 jaar oud.¹⁴

Harm Schuring verklaart na de oorlog tijdens het proces tegen Aris Saal:

‘Op woensdag 5 mei werd ons in Amsterdam meegedeeld dat er reeds een aantal mensen was doodgeschoten vanwege sabotage. Wij waren zgn. ook schuldig maar omdat de rust in den lande was weergekeerd had de Rijkscommissaris gratie verleend. Wij kregen een waarschuwing: bewoners van Wieringermeer en Waardpolder, daar was een hetze, een haat gaande; die zouden ze (de bezetter en zijn Nederlandse getrouwen, red.) duchtig in de gaten houden.

Thuisgekomen kreeg ik bevel bij Saal te komen. Daar zaten ingesloten in een cel, de heren landbouwers A.C. de Graaf (Koggenrandweg) en R. Beukema (Ulkeweg). Zij waren op tijd ondergedoken op 2 mei, als ook Sicco Mansholt en anderen, die zich nog steeds schuilhielden.

Saal ondervroeg mij waarom ik staakte, ik hield vol dat ik nooit gestaakt had. Hij geloofde mij ten slotte. Ik verweet Saal of hij wel wist wat hij eigenlijk gedaan had om een onschuldig mens te laten oppakken en in Amsterdam een niet prettige behandeling te laten ondergaan. Saal verlangde dat ik zou meewerken om de rust in de Wieringermeer te bewaren. Hij zei: “Schuringa, je hebt een goed verstand en je bent bij machte mensen te beïnvloeden, hou je kalm”. Ik heb hem goed te verstaan gegeven dat ik alleen op mijn bedrijf voor rust kan zorgen, met de rest heb ik niks te maken.’

Bron: Nationaal Archief. CABR-dossiers Aris Saal.

Onbekendheid

Tot voor zeer kort wist ik niet wat er zich tijdens de April-meistakingen van 1943 hier in de polder heeft afgespeeld. Eigenlijk verbaast me dat niet. Van die stakingen weten we weliswaar veel, maar heel veel weten we ook nog steeds niet.

Voor een deel heeft dat te maken met een studie die in 1950, 74 jaar geleden, is verschenen. *De April-meistakingen van 1943* heet het boek, geschreven door Pieter Jan Bouman.¹⁵ Hij krijgt na de oorlog opdracht van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie (het RIOD, dat wij nu kennen als NIOD, instituut voor

¹⁴ Dijkstra en Morssinkhof, *Staken*, 99-133.

¹⁵ P.J. Bouman, *De April-meistakingen van 1943* (‘s-gravenhage 1950), Het boek is digitaal in te zien via: <https://pure.knaw.nl/portal/nl/publications/de-april-mei-stakingen-van-1943>.

oorlogs-, holocaust- en genocidestudies) om onderzoek in te stellen. Voor dat doel zet hij vragenlijsten uit en laat hij zich door diverse personen bijstaan.

Maar de Wieringermeer is in zijn studie een blinde vlek. In het boek staat de polder niet vermeld en blijven de gebeurtenissen van 2 mei en de dagen daarna onvermeld. Daarvoor bestaat overigens een banale verklaring. Als Bouman zijn onderzoek begint, is de polder nog vrijwel onbewoond. Na het opblazen van de dijk op 17 april 1945 duurt het tot december 1945 tot de polder weer droog ligt. De terugkeer van de bewoners kost dan nog tijd. Zodat Bouman kennelijk niemand weet te vinden die hem kan informeren over de gebeurtenissen van 1 mei en daarna. Misschien heeft hij er zelfs niet eens naar heeft gevraagd. Zo simpel kan het zijn.

Verschillende uitingsvormen

En het is maar de vraag of Bouman ons hier verder zou hebben gebracht. De April-meistakingen hebben op veel plaatsen in Nederland heel wisselende verschijningsvormen. Hier in de polder komen de stakers bijeen, zoals we hebben gezien, terwijl ze in Hengelo gewoon naar huis gaan. In Pekela bestormen ze het raadhuis en gooien ze de plaatselijke NSB-burgemeester in de vaart. In andere delen van Nederland wordt juist weer niet of weinig gestaakt. Er zijn zoveel verschillende uitingsvormen, die bovendien ongelijktijdig plaatsvinden, dat we altijd in meervoud spreken: April-meistakingen.

Met die veelvuldigheid worstelt ook Bouman. Om ze te kunnen verklaren, neemt hij zijn toevlucht tot het begrip 'volkskarakter.' Wij, 74 jaar later, kunnen daar niet zoveel mee. Bouman overigens ook niet altijd, soms komt zijn betoog gekunsteld over. En belangrijker: door zich op dat 'volkskarakter' toe te leggen, gaat hij voorbij aan specifieke, soms lokale of regionale omstandigheden, die vaak van doorslaggevende betekenis zijn geweest.

In Hengelo, waar de stakingen beginnen, speelt de ondernemingscultuur van de machinefabriek Stork een belangrijke rol. In april 1942, dat is dus een jaar vóór de stakingen beginnen, wil de personeelsvertegenwoordiging (de Kern) het bedrijf al plat leggen als de bezetter voor het eerst een aantal werknemers opeist om in Duitsland in de oorlogsindustrie aan het werk te zetten. De directie wijst dan op het risico. Een staking alleen bij Stork levert niets op, daar heeft de bezetter snel mee afgerekend. Succes is alleen denkbaar als er een landelijke staking komt.

Twee mannen, Tjitte Roorda en Jan Berend Vlam, worden dan op pad gestuurd om op verschillende plaatsen in het land de stakingsbereidheid te peilen. Die reis maken ze op kosten van hun directies.

Ze komen teleurgesteld terug: in de grote steden val de stakingsbereidheid tegen. Daar herinneren velen zich nog goed hoe het met de Februaristaking is afgelopen. Toch, bij terugkeer blijven Roorda en Vlam met enkele getrouwen in het diepste

geheim een staking voorbereiden. Het wachten is dan alleen nog op het juiste moment. En dat breekt aan op 29 april 1943, als generaal Christiansen bekend maakt de Nederlandse oud-soldaten in krijgsgevangenschap naar Duitsland te willen sturen.

In de mijnen in Limburg spelen heel andere factoren. Om de productie te verhogen, eist de bezetter dat de mijnwerkers vaker en langer werken. Het ongenoegen is groot. Dat verklaart voor een deel al waarom ze op 29 april 's avonds niet naar beneden willen. Maar ook de onderlinge solidariteit weegt mee. Diep onder de grond zijn de mijnwerkers op elkaar aangewezen. Als je dan misschien niet wilt staken, doe je toch mee: je maakt deel uit van de ploeg.

Geest van verzet

En zeker hier in de polder zou Bouman met een begrip als 'volkskarakter' niet ver zijn gekomen. De Wieringermeer is immers letterlijk een nieuw stuk Nederland, bevolkt door mensen die uit alle hoeken van Nederland hiernaartoe zijn gekomen. Daaronder gereformeerden, hervormden, katholieken, socialisten, liberalen, communisten. Via de verschillende boeren- en andere organisaties lopen er lijnen door heel Nederland. Het is mede daaraan te danken dat de polder al vroeg tijdens de bezetting vele onderduikers telt. Onder meer A.C. de Graaf en Catrinus Douma heeft zich daarvoor ingezet. De bezetter fusilleert Douma op 9 februari 1945 in Zaandam en De Graaf wordt op 17 april 1945 bij Benningbroek doodgeschoten door twee landwachters.¹⁶

Er heerst dus al lange tijd een geest van verzet. En een mate van opstandigheid of misschien zelfs revolutionair élan is er ook. In 1936 kent de polder ook al een april-meistaking, gericht tegen het zogeheten rouleersysteem van de werkverschaffing. Arbeiders werken vier weken, en krijgen dan vier tot acht weken een uitkering, waarna de cyclus opnieuw begint. Bijzonder voor die tijd is dat deze staking wordt geleid door een vrouw, Trien de Haan-Zwagerman.¹⁷ Ze bereikt in elk geval dat het rouleersysteem wordt afgeschaft.

Ik stip deze ontwikkelingen slechts kort aan, om aan te duiden dat lokale en regionale omstandigheden en ervaringen de stakingen hier hebben gekleurd. En waarom ze zo weer verschillen van de stakingen in, bijvoorbeeld, Hengelo, Limburg of Brabant.

Grootste staking

De April-meistakingen van 1943 vormen de grootste stakingsgolf uit de Nederlandse geschiedenis. Omstreeks 500.000 vrouwen en mannen hebben eraan

¹⁶ Anita Blijdorp, *Catrinus Douma. Sleutelfiguur in het verzet Wieringermeer* (Wieringermeer 2023).

¹⁷ <https://socialhistory.org/bwsa/biografie/zwagerman>. Geraadpleegd 25.04.2024.

meegedaan. Arbeiders, boeren, kantoorpersoneel en middenstanders. Daardoor zijn ze ook de grootste stakingsgolf tegen het beleid van de bezetter in de door Duitsland bezette gebieden van Europa. En toch zijn ze grotendeels onbekend gebleven. Alle media-aandacht van vorig jaar heeft wel her en der een kentering te weeg gebracht, maar de relatieve onbekendheid blijft.

Het naoorlogse Nederland staat voor grote opgaven. Alleen al hier in de polder, waar de dijken moeten worden gedicht, het water moet worden weggepompt en de bodem weer moet worden bewerkt. Daarna moeten er weer wegen en huizen komen. In grote delen van overig Nederland is er eveneens veel schade te herstellen, terwijl in het vroegere Nederlands-Indië strijd wordt geleverd om het koloniale gezag te herstellen. Dat is geen klimaat om uitgebreid stil te staan bij het leed uit de oorlog.

Bovendien ontbreekt de wens om herinneringen aan de stakingen op te halen. Ze gelden dan nog als mislukt, en hebben in ongeveer een week tijd aan zo'n 200 mensen het leven gekost. En daarbij: een land in wederopbouw kan geen stakingen gebruiken. De Februaristaking vormt dan de uitzondering op de regel. Die wordt wél herdacht, omdat ze zich keerde tegen de Jodenvervolging.

En omdat de communisten al tijdens de bezetting het 'vaderschap' van de Februaristaking opeisen. Dat doen ze ook meteen na de oorlog, waardoor andere partijen behoefte voelen om eveneens te herdenken en de communisten de wind uit de zeilen te nemen.

De April-meistakingen blijven zonder vaders. Niemand wil er zo kort na de oorlog mee worden geassocieerd. Ze zijn bovendien complexer, door de uiteenlopende verschijningsvormen en de ongelijktijdigheid. Als Hengelo na dagen van terreur op 3 mei weer aan het werk gaat, beginnen ze in Friesland pas goed. Een middelpunt, zoals Amsterdam tijdens de Februaristaking, ontbreekt.

Waterscheiding

Inmiddels is het beeld gekanteld. Lang gelden de stakingen als mislukt, maar als Loe de Jong in 1963 in zijn documentairereeks *De Bezetting* de April-meistakingen belicht, vat hij de betekenis ervan samen in drie zinnen:

'De sfeer in het land is beslissend veranderd. Wreder dan ooit heeft de bezetter toegeslagen. Feller dan ooit wordt hij gehaat.'

Het verzet verenigt zich. Ook hier in de polder, waar onder meer Gert Blaauboer, [Adrie C. de Graaf](#), Aebele Ferwerda en Sicco Mansholt - [gesteund door velen, dominees, middenstanders, handelaren, boeren, arbeiders, personeel van het raadhuis en domeinen](#) - de handen ineenslaan. Overheidsdiensten zijn na de stakingen sneller geneigd om maatregelen van de bezetter te saboteren, de bereidheid tot verzet neemt toe en meer onderduikers vinden een schuilplek.

In latere jaren gaat De Jong nog verder, dan zegt hij:

‘Niet de Februaristaking is in de bewogen geschiedenis van vijf bezettingsjaren een waterscheiding geweest, maar (...) de April-meistakingen waren dat wel. Een waterscheiding, een historisch keerpunt. Gehoorzaam Nederland werd een weerbarstig Nederland.’

Waarom gedenken?

Vorig jaar stelde iemand me een intrigerende vraag. Was het nou echt nog nodig om die stakingen, die al helemaal vergeten waren, zoveel aandacht te geven?

Een legitieme vraag, die een eerlijk antwoord verdient. Er zijn veel redenen om die stakingen eindelijk de aandacht te geven die ze verdienen. Om recht te doen aan de slachtoffers, bijvoorbeeld. Van vijftig gefusilleerde mannen is nog altijd niet bekend waar ze begraven liggen. Want ook dat had Rauter zo geregeld. Geen informatie over de laatste rustplaats, zodat die geen ontmoetingsplek kan worden en mensen niet geïnspireerd kunnen worden om eveneens in opstand te komen. Veel nabestaanden zoeken nog steeds naar informatie over de plek waar hun dierbaren in de aarde rusten. Voor hen duurt de oorlog nog altijd voort.

Belangrijk is het ook om de moed van de stakers te memoreren. Tegen alle verdrukking in, komen zij op voor hun recht. De bezetter stelt er het recht van de sterkste tegenover en slaat genadeloos toe.

En dan is er de betekenis voor ons, in 2024. In de dagen rond 4 en 5 mei vallen vaak zware woorden, zoals vrijheid, democratie en rechtsstaat. Terecht, maar het zijn abstracties. Met de verhalen van de April-meistakingen kunnen we laten zien dat *vrijheid* betekent dat niemand je kan dwingen om voor hem te werken. *Democratie* betekent dat er geen sterkste is, maar dat alle mensen gelijk zijn en evenveel recht van spreken hebben. En *rechtsstaat* houdt in dat je niet zomaar op straat kunt worden doodgeschoten of voor een gelegenheidsrechtbank kunt worden geleid.

Zodat de belangrijkste reden om te gedenken onze eigen wereld is, zeker nu er nog maar weinig mensen zijn met herinneringen aan de bezettingsjaren. We zien de oorlogsdreiging dichterbij komen, en er zijn maar weinig landen waar iemand zo vrij is als in dat van ons. Dat houdt voor ons de opdracht in om onze vrijheid te bewaken en voor haar op te komen.

Zoals de honderdduizenden vrouwen en mannen in april-mei 1943 dat hebben gedaan. En zoals de omstreeks honderd mannen die op zaterdag 1 mei 1943 voor het raadhuis in Wieringerwerf staan.

Wieringerwerf/Arnhem, 28 april 2024

Hans Morssinkhof - info@hansmorssinkhofpublicity.nl

Aangevuld door Anita Blijdorp op 5 mei 2024.

anitablijdorp@gmail.com